

KADIN ROLÜ — ERKEK ROLÜ*

A. -M. Rocheblave-Spenle

Çev. Dr. Bekir ONUR

Bu yazının başlığı soruna bakış açımı hemen göstermektedir. Erkeğin ve kadının doğasından ya da kişiliğinden değil de erkek ve kadın rollerinden söz ediyorsam, bunun nedeni, bakış açımın psikanalitik olmayışıdır. Hatta bu bir farklar psikolojisi bakış açısı da değil, bir sosyal psikoloji bakış açısıdır. Ancak bu durum psikanalitik görüşlere karşı çıktığım anlamına gelmez; sadece erkeğin ve kadının davranışına ilişkin incelemenin değişik fakat bütünleyici yönleri üzerinde yoğunlaşıyorum. İlerde görüleceği gibi psikanalitik bakış açısıyla da bütünleşerek...

Örneğin, psikanaliz erkek ve kadın davranışlarının genetik olarak belirlenmiş biyolojik niteliğini vurgularken, sosyal psikoloji -ve özellikle rol kuramı- bu davranışların sosyo-kültürel belirleyicileriyle ilgilenmektedir. Psikanaliz erkek ve kadın davranışlarının ve özelliklerinin sürekliliğini ve evrenselliğini belirtirken, rol kuramı bu davranışların esnekliğini ve özellikle değişebilme olasılığını ortaya koymaktadır. Hemen hemen denebilir ki, psikanalizin «saptanımcı» anlayışına karşı, rol kuramı «göreci» bir anlayış önermekte; yani erkek ve kadın davranışlarını her zaman bir şeye göre, belirli toplumsal yapılar, göre, belirli bir çağa göre, belirli bir kültüre göre ele almaktadır.

Bu nedenle sosyal psikolojinin, erkek ve kadın davranışları karşısında, erkek ve kadın üzerine yazılanlar karşısında ele-

* Çevirisini sunduğumuz yazı Paris VII Üniversitesinde sosyal psikoloji profesörü olan yazarın, erkek ve kadın rolleri üzerinde 1963 de gerçekleştirdiği ve *Les roles masculins et feminins*, P.U.F., 1964 adıyla kitap olarak yayınladığı araştırması konusunda kendisi tarafından verilmiş konferansın metnidir (Paris, 1973)

tirici bir tutum takınmamızı beklediğini düşünüyorum. Öyleyse ben de bu noktadan başlayacağım, çünkü sonuç olarak erkeğe ve kadına ilişkin kuramlar çeşitli olduğu kadar da çok sayıdadır. Erkekler ve kadınlar üzerine her zaman çok değişik yazılar yazılmıştır ve yazarlar kendi düşündüklerine uyan kimseleri model olarak almaya girişmişlerdir.

ERKEĞE VE KADINA İLİŞKİN DEĞİŞİK GÖRÜŞLER

Önce erkeğe ve kadına ilişkin literatürü gözden geçirmeye çalışacağım. Erkek ve kadın üzerindeki görüşlerin çeşitliliğinin neye bağlı olduğunu göstermeye çalışacağım. Bu kuramların sayısız belirleyicileri saptanabilir.

Yazarın kendisine, kişiliğine bağlı kişisel etkenler

Bir yazar için kendini bireysel geçmişinden gelen kişisel ve telkin edici güdülerin kılavuzluğuna bırakmamak çok güç görünmektedir. Bunlar onun araştırmasının her anında, yola çıkış varsayımlarında, çalışma yöntemlerinde ve topladığı verileri yorumlamasında bulunabilir. Örneğin yazarın kişisel tutumlarının -karşı cins önünde haşın bir öfke ya da aksine bu karşı cinse duyulan ölçüsüz bir hayranlık-, onun yorumlarını şu ya da bu yönde çarpıtacağı söylenebilir. Bu iki aşırı uç Alman yazarlarda bulunmaktadır. Moebius «kadının fizyolojik budalalığı» üzerine bir kitap yazmıştı. Nietzsche kadından «saç uzun aklı kısa yaratık» diye söz ediyordu. Karşı tutum ise örneğin Schiller'de bulunmaktadır: «Kadınları yüceltiniz; onlar örgü örürler ve dünyevi yaşamda semavi güller dokurlar». Böylece gerçekliğin yazarın apriori tutumuyla nasıl çarpıtıldığını görürsünüz.

Tarihsel etkenler

Yazar belirli bir çağda yerini alır ve belirli bir gruba mensuptur. Şu halde yazar, çağının felsefi ve bilimsel düşüncelerinin, özellikle erkeğe ve kadına ilişkin kuramların getirdiği kendi zamanında geçerli kanılara bağlıdır. Bu felsefi etki özellikle bir «öz»ün aranmasında, kadınsıl bir «öz»ün ve erkeksil bir «öz»ün araştırılmasında ortaya çıkar. Bu durum, noktası noktasına birbirini bütünleyen ve somut erkek ve kadınların az çok

bozulmuş bir çevirisini temsil ettikleri bir erkek tipi ve bir kadın tipi düzenleme girişimine varır.

Bu görüşler erkek ve kadına ilişkin apriori yargıdan hareket ederler. Zaten bu öz araştırması felsefi görüşlerden esinlenen her psikolojide bulunur, fakat birçok psikanalizide de bulunmaktadır. Örneğin H. Deutsch'un, ona göre edilginlik mazoşizm ve özseverlikten ibaret olan bir kadın tipi, bir kadın özü aradığını biliyorsunuz. Diğer bazı psikanalizciler erkeği ya da kadını, onları bütünüyle nitelendiren bir özelliğe indirgemeyi denirler. Böylece R. de Saussure bütün kadın psikolojisini kadının alıcı rolü dediği şeye dayandırır; başka bir Fransız psikanalizci, Pichon, kadın psikolojisini çiçeğe değgin işlevlere dayandırır.

Bütün bu görüşler erkekle kadını birbirine karşıt kılar; erkeksil bir ilke ve kadınsıl bir ilke vardır ve bu karşıtlık herbirinin karakterinde ve kişiliğinde noktası noktasına ortaya çıkar.

Buna karşılık başka felsefi görüşler erkekle kadın arasındaki benzerlikleri vurgulamaya çalışırlar. Örneğin Kant'ın ardılları hem erkekte hem de kadında aklın evrenselliğinin ve ahlak yasasının temsilcilerini görürler. Burada, öncekinin aksine, erkek ve kadın aynı bir ilkeyi temsil ederler ve artık noktası noktasına karşıt değillerdir.

Grup etkenleri

Yazar kendi zamanının düşüncelerine bağlı olduğu gibi, grubunun kanılarına ve önyargılarına da bağlıdır (burada grup yazarın toplumsal sınıfı, dinsel çevresi, etnik kökeni olabilir. Fakat yazarın apriori tutumlarını en çok belirleyen grubun, kendisinin mensup olduğu cinsel kategori olduğu söylenebilir). Çok yakın zamanlara kadar hem erkekler hem de kadınlar üzerine yazı yazanlar erkek yazarlardı ve şu halde kendi gruplarında geçerli olan önyargıları ve kanıları temsil ediyorlardı. Böylece genel olarak kadın onlar tarafından bir yandan giz dolu bir varlık olarak, öte yandan onlara kıyasla bir tesadüf eseri gibi görülmüştür. 1907 de kadının «tesadüfi» özelliğini anlatan bir makale yayınlanmıştı. «İnsan» (homme) teriminin kadını da içermesine karşı çıkan Scheler gibi bir filozof da -ki başka konu-

larda çok güzel şeyler yazmıştı- bulunuyordu, kadını «insan» kategorisine koymamak gerektiğini düşünüyordu (Almanca Mensch «insan» anlamında «erkek» demektir). Freud de kız çocuğun evrimini erkek çocuğun evrimine dayanarak betimler. Freud'ün tutumunun tipik olarak erkeksil olduğu ve onda erkeğin kadın hakkında sahip olduğu apriori kanılara ve tutumlara epeyce rastlanacağı söylenebilir. Bu durum kadın psikanalizcilerin de kız çocuğun evrimi üzerine yazmaya başlamalarından itibaren değişmiştir.

Konuya bağlı etkenler

Bunlar incelenen erkeğin ve kadının durumuna bağlı etkenlerdir. Bu durum yüzyıllar boyunca değişmiştir. Erkeğe ve kadına ilişkin kuramların erkeğin ve kadının gerçek evrimini izlemesine şaşmamak gerekir. Ayrıca, erkeğin ve kadının durumundaki değişimleri dikkate alan kuramların bir geri dönüş hareketiyle bu değişimleri hızlandırdığını saptamak da ilginçtir. Örneğin, yüzyılımızın sonlarında kadının kurtuluşu hareketi ortaya çıktığında bu kurtuluşu yazmaya ve haklı göstermeye başlanıldı ve haklı gösterilme olgusu kadınların kendilerinden daha emin olmalarını ve bu kurtuluşu daha çok istemelerini sağladı. Şu halde bu konuda yazılanlar ile bu rollerin gerçek evrimi arasında karşılıklı bir etkileşim vardı.

Şimdi sosyal psikolojinin verilerine dönüyorum (ki bunlar da yazarlara kuramlarını geliştirme olanağını vermiştir). Sosyal psikolojik bakış açılarının erkek ve kadın davranışlarının incelenmesine girmesi de görece yakın bir zamanda olmuştur. Bu yüzyılın sonlarında kadının kurtuluşu hareketleri sayesinde kadın rolünde hızlı bir evrimin gerçekleştiğini görmüştük. Fakat yapılan bütün antropoloji araştırmaları yoluyla, mutlak olduğunu düşündüğümüz şeyin aslında sadece görel olduğu ve başka halkların tamamen farklı tutumları ve davranışları olduğu da görüldü.

Özellikle Margaret Mead'in araştırmaları büyük bir etki yarattı. Bu araştırmalar, erkek ve kadın davranışlarının biyolojik etkenlere dayansa bile bir uygarlıktan diğerine değiştiğini ve toplumsal tanımlamalara bağlı olduğunu gösterdi. Margaret Mead üç Pasifik kabilesini karşılaştırdı: Arapeş'ler, Çam-

buli'ler ve Mundugumor'lar; Arapeş'lerde erkekler de kadınlar da yumuşaktır, çalışkandır, barışçıdır, birbirleriyle barış içinde yaşarlar. kimseye kötülük yapmazlar ve toprağı işlemekle yetinirler. Buna karşılık Mundugumor'larda erkekler de kadınlar da zalimdir, otoriterdir, kabadır, şiddet kullanırlar. Çambuli'lerde kadınlar enerjiktir, çalışkandır, otoriterdir; erkekler ise naziktir, sanata düşkündür, yumuşaktır ve kadınlara boyun eğgerler. Sonuç olarak bu durum, başka uygarlıklarda rolleri ve işlevleri başka türlü paylaşma biçimleri olabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, Margaret Mead'i okuyanlar için bile tümüyle bilinmeyen bir şey kaldığını, Çambuli'lerin bu rollerinin -yani enerjik ve çalışkan kadın, yumuşak, sanatçı, nazik erkek-, bu rol dağılımının Çambuli'lerin tarihinde her zaman böyle olmadığını eklemek gerekir. Eskiden Çambuli'ler diğer yerliler gibi savaşçıydılar. «Pax britannica» onların geleneksel savaşçı rollerini ortadan kaldırdı; İşte bu andan itibaren kendilerini muzige, resime verdiler, süsleme işlerine koyuldular, çünkü eski rolleri onlara yasaklanmıştı. Bu durum erkek ve kadın davranışlarının herşeye karşın esnek olduğunu göstermektedir. Bu davranışların dağılımının pek çok biçimi olması olasıdır.

Erkek ve kadın davranışları, her zaman, bütün ülkelerde, bütün kültürlerde açıkça toplumsal buyruklara boyun eğdiği zaman bile, bunun böyle olmasının doğanın isteğı olduğunun söylenmesi ve toplumun erkekler ve kadınlar için yaptığı rol dağılımının fizyolojik nedenlere atfedilmesi şaşırtıcıdır. Örneğin Arapeş'lerde en ağır yükleri başın çevresine tutturulmuş deriden bir kayışla taşıyanlar kadınlardır ve denmektedir ki, doğa kadınları yük taşıyanlar diye özellikle sağlam kafalı yapmıştır. Burada da görevlerin dağılımı, erkeklerin ya da hatta grubun isteminden bağımsız ilkel nedenlere bağlanmaktadır.

ERKEĞİN VE KADININ DAVRANIŞLARININ GÖRELİLİĞİ

Eğer erkeğin ve kadının davranışlarındaki sabitliklere değil de -bu daha çok psikanalizin görevidir-, bu davranışların değişik kenliklerine dikkat edilirse bu değişiklikler birçok alanda bulunabilir. Önce fiziksel alanda. Ükelere ve çağlara göre erkeğin ve kadının fiziksel görünümü değişiktir. Örneğin coğrafi

yer açısından, Asya ırklarında erkek sakalsız, küçük, narindir; bizim toplulumuzdaki erkeksi fiziksel ideale hiç de uygun düşmez. Yine çağlar boyunca ressamların çizdiklerine bakarak kadının morfolojik tipinin nasıl değiştiği görülebilir. Flaman resimlerindeki geniş kalçalı doğurgan kadınların bugünün güzellik idealinden çok farklı olduğu görülür. Şu halde, morfolojik, fizyolojik alanda bile erkek ve kadın tipleri yüzyıllar boyunca ve bir ülkeden diğerine aynı kalmamaktadır.

Heyecansal görünümlere gelince, kadının erkekten daha heyecansal olduğu her zaman söylenir. Temelde fizyolojik olarak belirlenmiş bazı şeylerin bulunması olasıdır; fakat herşeye karşın çağlara göre çok büyük değişiklikler vardır. Erkekteki heyecansal görünümler için, örneğin, bu heyecansal görünümlerin yokluğunun erkeğin doğasında belirlenmiş olduğundan kuşku duyulabilir. Gerçekten bazı ülkelerde erkekler duygularını, heyecanlarını, örneğin, bir «self-kontrol» idealinin bulunduğu Fransa ya da İngiltere'dekinden çok daha fazla açığa vururlar. Eğer yer değil zaman örneği alınır ve Roland Şarkısı düşünülürse, her bozgunun haber verilmesinde gözyaşları döken Charlemagne'in bayıldığı ya da ağarmış sakallarını yolduğu anımsanacaktır. Bugün bir ordu komutanında böyle bir davranış artık erkek cinsine özgü sayılmayabilir, «adamın isterik bir kadın davranışı var» denebilir. Erkekten ve kadından beklenen şey heyecansal tepkilerini biçimlendirir. Eğer erkek heyecanlarını kadından daha az gösteriyorsa, bunun nedeni, onun artık bunları göstermesine izin verilmemesidir kuşkusuz. Oysa bu durum onun ruhsal dengesi için zararlı olabilecektir.

Öte yandan, bir yüzyıl önce kadın heyecanlarını çok daha fazla gösteriyordu ve geçen yüzyılın romanları okunduğunda kadının her zaman üstünde taşıdığı gözyaşı şişeleri dolup taşıyordu. Şu halde heyecansal görünümler zorunlu olarak ve değişmez biçimde bir cinse ya da öbürüne ait değildir. Oysa bir yüzyıl önce kadınlar üzerine yazan bir yazar şöyle diyordu: «Bir hiç yüzünden bayılan şu yaratıklar...».

Erkek ve kadın etkinliklerine gelince, bunların da çağlara ve ülkelere göre çok değişken oldukları görülüyor. Erkeğe ve kadına atfedilen bütün etkinliklerin bir listesi yapıldı ve bazı ülkelerde erkeğe atfedilen bir etkinliğin başka ülkelerde kadına atfe-

dildiği görüldü (örneğin sadece savaş ve avcılık kadından çok erkeğe özgü sayılmaktadır). Böylece bu erkek ve kadın davranışlarında büyük bir değişkenlik, büyük bir esneklik görülmektedir. Bu nedenle, bu değişkenliği ve esnekliği açıklamak için, erkek ve kadın doğasından söz etmekten çok, erkek ve kadın rollerinden söz etmeyi yeğ tutarım. Çünkü rol toplum tarafından tanımlanmış bir şeydir, bu tanımın dayandığı temeller açık bir fizyolojik farklılıktan ibaret olsa bile...

ROL KAVRAMI

İlk bakışta, erkek ve kadın rollerinden söz edildiği zaman neden söz edildiğini bildiğimiz izlenimini taşıyız, çünkü «rol» terimi günlük dilde kullanılmaktadır. Nitekim anne rolünden söz edilir (burada işlev anlamında kullanılmakta); birinin «rol oynadığı»ndan söz edilir, yani maske taşıyan, kendini olduğundan başka gösteren birisi söz konusudur; «belirli bir ortamda bir rol oynaması» istenen birinden söz edilir; yani ilerde önemli bir yer tutacak biri söz konusudur.

Sosyal psikoloji bu kavramı ödünç almış ve kavram daha karmaşıklaşmıştır; sosyal psikologlar bu kavrama daha çok anlam yüklemişlerdir. Bunlar arasında bana en açık, en basit geleni, rolü bir kişinin toplumsal konumuna ya da statüsüne bağlayan anlamdır. Herbirimiz katıldığımız değişik toplumsal sistemlerde, değişik gruplarda toplumsal bir konum, bir statü işgal ederiz. Örneğin bir kişi meslek sisteminde mühendis rolünü, cinslik kategorisinde kadın rolünü, sınıf kategorisinde orta sınıf rolünü yüklenir. Formel-olmayan küçük gruplarda bile önceden saptanmış konum yoktur; fakat her üyenin davranışlarının temeli üzerinde diğer üyeler ondan belirli bir davranış türü beklerler ve bunu bir rolde «sabitleştirir»ler (şen şakrak adam, hırçın adam, lider. vb.); bu da grubu toplumsal konumlar halinde yapılandırır.

Yapılaşmış toplumda ise tersi söz konusudur: İnsanlara konumlar atfedilir ve bu konumlar temeli üzerinde onlardan belirli davranışlar edinmeleri beklenir. Roller, konumumuzun temeli üzerinde başkalarının bizden bekledikleri davranışlardır. Rol bir yandan hakları ve karşısında görevleri içerir; öte yandan, daha kişisel bir düzeyde, bu role atfedilen işlevi kolaylaştıracağı

varsayılan belirli karakter özelliklerini ve tutumları içerir. Örneğin doktor için haklar, ücretini almaktan, belirli bir toplumsal saygınlık kazanmaktan ve ayrıntı olarak -bu daha az resmi bir haktır- yasak yerde park etme halinde cezasının kaldırılmasından ibarettir. Buna karşılık bazı görevleri vardır: acil bir çağrıya koşmak, sosyal güvenlik kağıtlarını imzalamak gibi; görevleri kolaylaştıracağı varsayılan tutumlar ise, ağız sıkılık; saygı, incelik, başkasına dönük tutumlardır. Bu hak ve görevlerden bazıları yasa metinlerinde belirtilmiştir, fakat hepsi değil; Hipokrat yemini vardır; fakat diğer davranışların birçoğu yasa metinleriyle belirlenmeksizin grup üyeleri tarafından beklenir. Bunlar hiç de daha az zorlayıcı değildir.

Yasa metinlerine karşı gelindiğinde cezai yaptırımlara uğranılır, fakat grubun üyelerinin beklentisine karşı gelintğinde kınanma ve gülünç düşme söz konusu olur, grubun dışına düşülür. Şu halde bazı davranışları edinmeye sevkeden şey başkalarının beklentisidir. Belirli bir toplumsal konum, belirli bir statü birçok kişi tarafından işgal edilebilir, buna karşılık, bir tek kişi birçok statü, birçok konum da işgal edebilir; fakat belirli bir anda bir tek konum ve onun karşılığı olan rol etkin-dir, bu da içinde bulunulan duruma bağlıdır.

ERKEK VE KADIN KALIPYARGILARI

Şimdi daha önce yaptığım somut araştırmaya geçiyorum. Rollere ilişkin olası üç araştırma düzeyi ayırdedilebilir: toplumsal roller düzeyi (soyolojik düzey), kişilik düzeyi ve etkileşim düzeyi. Bu üç düzeyin her birinde kadın ve erkek üzerine bir araştırma amaçladım. Böylece genel kuramsal düzeyde iki değişik toplumda, Almanya'da ve Fransa'da, erkek ve kadın kalıpyargılarını (stéréotype) inceledim; etkileşim biçimlerini görmek için üç değişik ülkede aile içindeki rolleri inceledim; birey düzeyinde de cinslerarası bireylerdeki, yani fizyolojik bakımdan her iki cinsin de özelliklerini taşıyan kişilerdeki rol çatışmalarını inceledim. Burada sadece en toplumsal olanından, kalıpyargılara ilişkin birinci araştırmadan söz edeceğim.

Önce, bir kalıpyargı nedir? Kalıpyargı rol ile tamamen aynı şey değildir. Çünkü rol bir bireyden beklenen, onun yapması gereken şey olduğu halde, kalıpyargı bireyin yapacağını düşündüğümüz şeydir. Örneğin, «bütün kadınlar gevezedir» ya da

«bütün erkekler bencildir» denildiğinde, bunlar temelde apriori yargılardır, kendi kafamızda başkası hakkında yarattığımız imgedir bu. Rol beklentileri ile kalıpyargılar arasındaki fark nedir?

Genel olarak rol beklentileri çoğu zaman kişinin kendi grubunun üyelerine yöneliktir, oysa kalıpyargılar özellikle yabancı bir grubu hedef alırlar. Örneğin kadın kalıpyargısı, klişesi, erkekler tarafından yaratılmıştır, zenci kalıpyargısı beyaz tarafından yaratılmıştır ve bunlar hedef aldığı kimse tarafından sonradan kabul edilmiştir.

Çizilmiş rol bir davranış modeli oluşturduğu halde, kalıpyargı bir tiptir, bir varoluş yargısıdır: şöyle ya da böyleyizdir.

Üçüncü olarak, kalıpyargı gerçek olguların çeşitliliğini görece basit bir klişeye indirger, bu da katı bir yorumlama çerçevesinin elde tutulmasıyla olur. Kalıpyargının hedef aldığı kimsede gözlenen bütün davranışlar, çoğu zaman akılcı olmayan genelleştirmelere dayanan birkaç değişmeze indirgenir. Örneğin eğer bir zenci kibar biriyse bu davranış Zenci kalıpyargısıyla bağdaştırılmaz ve şöyle yorumlanır: «Aşağılığının yeni bir belirtisi...». Kalıpyargıyla çelişen bütün nitelikler, bütün özellikler yeni yorumlarla kalıpyargıya eklenirler.

Dördüncü olarak, kalıpyargı grubun bireysel üyelerinin bütün kişisel özelliklerini ortadan kaldırır ve onlar bu grubun ya da kategorinin temsilcileri olarak ortaya çıkarlar sadece. Bu anda da onlara kolayca düşman olunabilir, çünkü bir insana karşı değil, sadece bir simgeye, soyut bir temsilciye karşı düşman olunmaktadır. Genel olarak, bir gruba mensup bir kişi kalıpyargıya girmeyen bir davranış gösterdiğinde ona tamamen grubun dışında bireysel nitelikler yüklenir, grubundan ayrılır: «Gerçek bir kadın gibi davranmıyor», «Gerçek bir zenci gibi davranmıyor». Şu halde her zaman bir doğrulama vardır, çünkü bu durum doğrulanmazsa kişinin özgün ve ayrıksı bir özelliklerle kendini grubundan ayırdığı düşünülür.

Kuşkusuz çizilmiş rollerle bu kalıpyargılar arasında bir ayırım yapmak gerekir. Gene de bu ikisi birbirine bağlıdır, çünkü insanlardan beklenen şey, onları hemen hemen bu beklentiye kendi kendilerini uydurmaya zorlar. «Kızlar matematikte sıfırdır» denildiği zaman, onlar kendilerini hemen hemen iyi olmaktan uzak hissedebilirler ya da matematikte iyi olmadık-

larını doğru bulabilirler. Kalıpyargı ile rol arasında bir çeşit etkileşim vardır.

Alman ve Fransız kalıpyargıları

Kalıpyargıların roller gibi bir ülkeden diğerine değişip değişmediğini görmek için bu kalıpyargıları Almanya'da ve Fransa'da inceledim. Evrenim bir öğrenci evreni olduğu için tüm evrene genelleştirilemez. Zaten bana şöyle diyen öğrenciler vardı: «İşçi sınıfında kalıpyargılar burjuva sınıfındakinden çok daha az belirgindir». Sendikalı işçi çevrelerinde konuşmalar yaptım, bana şöyle dediler: «Bizde bu daha beter!». Böylece bu kalıpyargıların oldukça yoğun olduğunu düşünüyorum.

Apriori olarak hiçbir niteliğin ya da kusurun kadından çok erkeğe özgü olduğu yargısını geliştirmedim. Bir sıfatlar listesi aldım ve her denekten daha çok erkek cinsini nitelediğini düşündüğü sıfatın önüne bir işaret, kadın cinsi için bir başka işaret koymasını ve her iki cinsi de nitelendirebilecek sıfatların önüne de her iki işareti koymasını istedim; bu sonucusu her şeyi erkek ve kadın olarak bölmeme olanağı bırakmak içindi.

İlk olarak, bazı kişiler için bütün karakter özelliklerinin sadece kadına ya da erkeğe özgü olduğunu, diğer bazı kişiler için de hemen hemen bütün özelliklerin bir cins tarafından olduğu kadar öbür cins tarafından da gösterilebileceğini gözlemledim.

Erkek kalıpyargısı

Şimdi, Alman ve Fransızları toplayarak özellikle kalıpyargının kendinden söz edeceğim. Kalıpyargıya denklemin % 50'inden fazlası tarafından iki cinsten birinin niteliği olarak belirtilen bütün özellikleri soktum, böylece erkek imgesini ve kadın imgesini buldum. Erkek imgesi, heyecansal kararlılık, kontrol mekanizmalarının önemi, dinamizm, hatta saldırganlıkla, ayrıca egemen olma ve kendini kabul ettirme eğilimleriyle niteleniyor. Duygusal yön burada pek az ortaya çıkıyor, oysa zihinsel niteliklere çok büyük bir önem veriliyor; daha az elverişli özellikler genellikle kontrol ve sebat niteliklerinin abartılmasından oluşuyor, örneğin katı, sinik gibi sıfatlar bulunuyor.

Kadın kalıpyargısı

Kadın portresi erkek portresinin bir çeşit negatifini oluşturmaktadır. Bu portre esas olarak kadının bağımlılığını vurgulamaktadır. Bu bağımlılık erkeğin hoşuna gitme isteğinde, kendini teslim etme gereksinmesinde, boyun eğmekte kendini gösteriyor. Zihinsel yön burada pek az yer alıyor (felsefeye, matematiğe karşı yetenek kadınlara pek az atfedilmiştir), sadece ünlü «kadın sezgisi» dışta tutulmuş; buna karşılık duygusal yön çok belirtilmiş.

Şu halde bu klişelerde bütünleme özelliğine dayalı geleneksel karşıtlık bulunmaktadır: Zekayı ve iradeyi temsil eden erkekle, duyguyu ve sezgiyi temsil eden kadın; etkin ve bağımsız erkek, edilgin ve bağımlı kadın, üstelik çelişkili özellikleri var ve pek az kontrollü...

Bu araştırma 1960 dan önce yapıldı. Fakat daha yakınlarda lise öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma aşağı yukarı aynı sonuçları bulmaktadır. Paris'te, taşrada ve Yunanistan'da lise son sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırma da kadına ilişkin geleneksel görüşleri ortaya koymaktadır. Amerikalı bir yazar da kalıpyargılar üzerine çok ilginç bir araştırma yaptı. Araştırmacı öğretim yılının başında öğrencilerine kadın tutumlarına, erkeklerle kadınlar arasındaki farklara ilişkin bir anket vermişti. Sonra erkekle kadın arasındaki temel karşıtlığın kanıtlanıyoksun olduğunu anlattığı bir ders yılı geçirdi. Yıl sonunda anketini yeniden verdi ve öğrencilerin tutumlarının hiç değişmediğini saptadı.

Bu birinci düzeyde üç şeye dikkat çekilebilir. Önce, öznel rol beklentilerinin, yani bu kalıpyargıların gerçek davranışlardan çok daha yavaş değiştikleri düşünülebilir; elli yıl öncesinin erkeği ve kadınıyla karşılaştığımız izlenimi yaşanır. Gerçekten Fransa'da, Almanya'da ve İngiltere'de aile üzerine yaptığımız araştırmalarda bu kadınlar somut olarak karşılaştığımız kimseler değillerdi.

İkinci olarak, kalıpyargı çizilmiş rolü kadında erkektekinden daha fazla farklılaştırıyor görünmektedir. Gerçekten erkekte sebat ve kontrol niteliklerinin çizilmiş erkek rolünü yüklenmesinde ona yardımcı olduğu izlenimi vardır. Oysa bir kadın için

isterik ya da kararsız olmanın kadın rolünü yüklenmesinde ona yardımcı olacağı düşünülemez.

Üçüncü olarak, erkeğin çok olumlu, değerlendirici bir yönde, kadının ise değerden düşürücü bir yönde tanımlandığı izlenimi edinilmiştir. Bu ilk izlenimin doğruluğunu araştırdım. Bütün sıfatları yeniden alarak, erkek-kadın diye sınıflanmasını istemek yerine, nitelikler-kusurlar ya da «yansız» diye sınıflanmasını istedim. Deneklerin % 50 sinden fazlası tarafından nitelik olduğu belirtilenleri nitelik olarak aldım ve kalıpyargılara giren niteliklerle karşılaştırdım. İşte vardığım sonuç; Kadın kalıpyargısı sekiz kusur ve iki nitelik içermekte, erkek kalıpyargısı ise on bir nitelik ve bir kusur içermektedir. Bu sonuçların çok şey anlattığını ve daha önce düşündüğüm gibi benden gelen özel bir tutumun bulunduğu gerçeğini doğruladığını düşünüyorum.

Bu noktada artık hiçbir şey anlamaz olmuştum. Sadece gerçeklikte değil, metodolojik alanda da ne olup bittiğini kendi kendime sordum. Çünkü örneklemime erkek grubu kadar kadın grubunu da almıştım. Eğer erkekler kadınları dış grup olarak görüyorlarsa kadınlara düşmanca bakmaları da normaldir; fakat erkeklerden ve kadınlardan toplanmış yargılar söz konusu olduğuna göre, kadınlarda karşı tutumun ortaya çıktığını, yani erkeklerin de değersiz kılıcı sıfatlarla tanımlandığını görmemiz gerekirdi.

Yapmam gereken tek şey erkeklerin ve kadınların ne dediğini tahkik etmek ve görmektir. İşte bu anda erkeklere atfedilen niteliklerin özellikle erkekler tarafından verildiğini gördüm. Kusurlara gelince, kadınlar bunları erkeklere erkeklerden çok yöneltiyorlardı; fakat -şaşırtıcı nokta da işte burada- kadınlar kendi kendilerini erkeklerin onları gördüğünden daha fazla sertlikle görüyorlardı. Şu halde kadınlar kendi cinslerini «yabancı grup» sayıyorlar ve erkeklerin olumsuz tutumlarını daha da abartarak kendilerini erkeklerin gözüyle görüyorlar diyebiliriz.

«Saygınlık» kazanma

Erkek tutumlarının kadınlar tarafından özümlemesi bir rol mekanizmasının bütün özelliklerini taşımaktadır. Kendini başkalarının gördüğü gibi görme, kendi karşısında başkasının

rolünü takınma. Bir kişiyi hem davranışında hem de yargılarında başkasının rolünü almaya iten nedenlerden biri, o kişinin bu yolla paylaşmayı umduğu başkasının saygınlığında bulunmaktır. Bu yorum burada olanaklı görünmektedir, çünkü kalıpyargıların da ortaya koyduğu gibi erkek üstün ve egemen cinsi temsil etmektedir.

Bir grubun üyelerini grup karşısında değersiz kılma tutumu kadınlara özgü değildir. Zenciler ya da Yahudiler gibi azınlık gruplarında da vardır bu. Kadın kategorisi ile azınlık grupları arasındaki bu benzerlik birçok yazar tarafından belirtilmiştir. Bunların arasında Simone de Beauvoir ve Hacker sayılabilir. Özellikle Hacker, kadınların gerçek ve varsayılan özellikleri ile başka bir azınlık grubunun. Zencilerin, özelliklerini ve onlar karşısında diğer grupların tutumlarını tek tek karşılaştırır. Bu ortak özellikler büyük ölçüde bu iki grubun toplum içindeki statülerinin benzerliğinden gelmektedir. Şu halde kadın kalıpyargısı ve hatta belki de kadının kişiliğinin gerçek yönleri, işgal ettiği konumla ilişkili görünmektedir.

Kadınların kendi grupları (ve diğer azınlık grupları) karşısındaki bu olumsuz tutumlarına yeniden dönelim. Bu konuda değişik yorumlar ileri sürülebilir. Kadının toplumsal bakımdan aşağı oluşu bir suçluluk açısından algılanabilir («Eğer aşağı isem bunun nedeni kötü ve suçlu olmamdır»). Bu suçluluk, kadınların bizzat kendileri hakkında ileri sürdükleri yargılarda ortaya çıkan kendi kendini suçlamalara sevkeder.

Fakat öte yandan, her kadın grubun tümünü eleştirerek ondan kopmakta ve üstün bir konuma yani erkeğin düzeyine yerleşmektedir. Bu da farklı bir mekanizmayla bizi yeniden erkekle özdeşleşme isteğine götürür. Kendini grubundan ayırma isteği bazı günlük konuşmalarda ortaya çıkmaktadır; kadınlar çoğu zaman başka kadınları eleştirirler ya da erkeklerin arkadaşlığını yeğlediklerini söylerler: «Hiç olmazsa kumaşlardan başka şeyleri konuşmayı biliyorlar».

Nitelikler konusuna gelince, kadınlar tam tersine bunları vurguluyorlar. Çünkü bu nitelikler onlara gurur duymalarını ve gruplarının dayanışmasını sağlıyor. Şu halde kadınlar, her defasında farklı bir açıdan bakarak, hem nitelikleri hem de kusurları üzerinde ısrar etmektedirler.

Cinsler, arasındaki bu statü farklılığı çok gerçek olgulara te- kabül eder ve eğitimin bazı ayrıntılarında kendini gösterir. İlke olarak, erkek ve kız çocuklar aynı biçimde eğitilirler. Ancak pratikte erkek çocuğun «kadını» davranışları çoğu zaman alay konusu edilerek engellenir: «Ağlayıp durma, sen kız de- ğilsin», sanki ağlamakla aşağı bir konuma düşüyormuş gibi... Buna karşılık eğer kız çocuk «eksik oğlan» davranışları edinir- se (bu terim bile anlamlı, çünkü karşılığı olan «eksik kız» de- yimi yok). şöyle cümlelerle kınanır: «Buna hakkın yok, bir genç kız bunu yapamaz», sanki kız çocuk bu tutumuyla hakkı olmayan üstün bir statüyü zorla almış gibi...

Genellikle gerçek rol davranışlarının rol beklentilerinden ve -güçlü nedenlerle- kalıpyargıların oluşturduğu öznel ve duy- gusal beklentilerden daha çabuk geliştiğini yukarıda belirtmiş- tik.

Ailedeki erkek ve kadın rolüne ilişkin araştırmamızda, ger- çek davranışların erkek ve kadın imgesini yansıtmadığını doğ- ruladık, fakat bu araştırma bazı kadın tutumlarının kadınların grup olarak evrimlerinde nasıl bir fren oluşturduğunu bize gös- terdi.